

Výrazový plán morfému jsme dosud popisovali na jediné rovině, morfonologické, již jsme vytvořili přeuspořádáním inventáře fonématicko-prosodematického. Ta však není schopna vyčerpávajícím způsobem popsat zvukovou realitu jazykového výrazu. Protože je těsně vázána na významově relevantní diference zvukového výraziva, nemůže postihnout ty obsahové difference, jež nejsou zachyceny v abstraktním systému jazyka, leč dají se v konkrétních textech interpretovat podle konkrétních kulturně-sociálních norem. Takové existují. Výslovnost vypovídá o krajově-společenském zařazení mluvčího, stejně jako o jeho pocitovém rozpoložení. Právě tyto záležitosti by měla popisovat samostatná rovina foneticko-prosodická.

V předchozí kapitole (3.0.1) jsme konstatovali, kolik ještě zbývá práce jenom pro dobudování fonologického aparátu, jenž by výstižně popsal jazykový znak v rozpětí periodickém, tedy o velikosti věty. Základní potíž spočívala už v úkolu oddělit fonetické od fonologického. Nyní formulujeme další úkol: kontinuum toho, co je «pouze» fonetické, uchopit v několika rozměrech (e.g. regionální – sociální – emoční) tak, aby se pokryla co největší oblast fonetických diferencí, jež v celku národního jazyka jsou předmětem normativní interpretace. Pokládám za svou povinnost tento úkol formulovat, i když se k němu blíží vyjádřit nedovedu: není v mých silách vytvořit vlastní výkladový aparát a – žel – nevím o pracích, na něž bych mohl přímo odkázat.¹

Pojednání o výrazovém plánu jazykového znaku uzavřeme alternativní podobou, jež jistě nemá tak bohaté možnosti výrazové, jako zvukový výstup, zato se však opírá o široce sdílený a vysoce ceněný soubor norem jisté reflexe jazykových vztahů. Ona reflexe může být hodně vzdálena pojmově uvědoměným reflexím jazykovědným, vytváří však jedinou představu o národním jazyce, jež je přítomna ve vědomí celého národně-jazykového společenství. Mluvit jsme se jako jedinci naučili spontánně za překvapivě krátkou dobu. Po mnohem delší čas jsme pak výrazně později – a v kolektivu – byli učeni psát.

4.1 *Grafématická rovina a její postavení vzhledem k ostatním rovinám popisu věty*

Psaný jazyk se v lidských dějinách objevil nesrovnatelně později než jazyk mluvený, dávno však již představuje samostatnou a rovnocennou podobu výrazového plánu. V našich civilizačních podmínkách se stal dominantním prostředkem jazyka nespontánního, intelektuálně reflektovaného projevu, a i když se nyní v tomto ohledu jeho postavení může měnit, zůstávají v nás kulturní návyky s tím spojené. Nejvýraznějším kulturním návykem je sama skutečnost, že než vůbec započneme jazykový projev, uvědomíme si, zda jeho výstup bude psaný nebo mluvený, a od toho odvodíme základní strategii pro výstavbu zamýšleného textu.

Již klasické příklady Josefa Vachka (1942) uvádějí, že chceme-li reprodukovat něčí rozhořčení a víme, že půjde o projev psaný, spíše než po nápodobě artikulačních

¹ Pro češtinu, jazyk našeho pojednání, stejně jako pro litevštinu, předmět našeho pojednání, existují velmi záslužné popisy dialektů (lituanisté se navíc mohou pochlubit působivým multimediálním výstupem, spojujícím mapy, zvukové nahrávky, fonetické přepisy i fonologické popisy), mně však jde o komplexní výklad, jenž by regionální rozměr integroval do rozměrů dalších a váhu jednotlivých složek by dokázal ohodnotit. Není každý z nás prof. Higgins, leč každý uvnitř svého rodného a národního jazyka interpretujeme výslovnost v jakýchsi protikladech «vlastní» vs. «cizí» a v jakémsi poměru «věcné» vs. «citové».

zvláštností na grafický způsob *No to je ne-ho-ráz-nost!* sáhneme po popisu *No to je nehoráznost, zvolala rozhořčeně*. Vzájemný vztah obou podob si pak plně uvědomíme při úkolu použít původně psaný text pro takový mluvený projev, v němž mluvenost zakládá výraznou estetickou hodnotu, třeba při jevištním či rozhlasovém čtení. Herec a režisér se ocitají před dilematem, zda spíše ctít psanost předlohy, jež přirozeně vedla na vyjádření *No to je nehoráznost, zvolala rozhořčeně*, nebo mluvenost představení, kde rozhořčení lze herecky vyjádřit na ploše vlastního výrazu *No to je nehoráznost!* a komentář je nadbytečný.

Do sféry psaného jazyka patří nejen inventáře základních prostředků, písmen a interpunkce, ale též prostředků mnohavrstevnatého členění psaného projevu: odstavce, oddíly a kapitoly; rozvržení stránky, nadpisy, záhlaví, poznámky a vůbec hierarchické rozdělení textu na hlavní a doprovodné; číslování, grafické zvýraznění a jiné orientační prostředky; změny písma pro odlišení použitých jazykových výrazů (cf. EPHODOS: Institutio legendi, pp. x – xi).

4.1.1 Grafématická rovina coby prostředek specifického uchopení věty ve funkčně generativním popisu vědomě nepostihuje všechny možnosti psaného jazyka. Pojmenování «grafématická», analogické k pojmenování roviny fonématické, zdůrazňuje, že se soustředíme na to, co je v psaném vyjádření relevantní pro uchopení systémových vztahů významových. Protože FGP nepočítá s nějakou navazující rovinou «grafickou», odsuneme výše naznačené možnosti grafického zpracování textu, jež jistě jsou též velmi funkční, do sféry druhého přístupu k jazyku, tedy do kulturně-sociálních norem pro interpretaci konkrétních textů. Dodejme, že oněm normám podřizujeme nejen rozbor textů již utvořených, ale též utváření textů nových.

Základními druhy jednotek grafématické roviny jsou grafémy a interpunkce, a s nimi v dalším výkladu plně vystačíme. GRAFÉM důsledně pojímáme jako funkční jednotku psaného jazyka, nikoliv jako synonymum pro písmeno. Definujeme jej nad písmeny stejně jako foném nad hláskami, tedy schopností rozlišovat význam v psaném jazyce.

Znaky *i* (ióta) a *y* (ýpsilon) představují v češtině dva grafémy, ačkoliv reprezentují též foném, protože na nich lze v psaném jazyce postavit významový rozdíl, cf. {pil} :: {pyl} nebo {psi} :: {psy}, zatímco znaky *t*, *t'* a *ť* (případně *d*, *d'* a *ď*) představují tři «alografy», grafické varianty téže jednotky, protože v psaném českém jazyce na nich žádný významový rozdíl postavit nelze.²

Z výše přijatého rozhodnutí vyplývá, že odlišné grafémy představuje též protiklad «malého» a «velkého» písmene, cf. {hana} :: {Hana}, {spart'an} :: {Spart'an}.

I různé druhy tiskařské sazby budou pro nás představovat pouze alografy grafémů, uznáváme však, že je lze intelektualizovat přinejmenším natolik, aby změna sazby dávala «fonologický» signál funkčně obdobný třeba prosodematům.

Psaná čeština nedovoluje rozlišit /#/'neřeklbixmuto#/ :: /#/'neřeklbixmu+'to#/, majíc jediné {neřekl bych mu to}, a nejspíš by pro zapsání dvou fonotaktických slov sáhla po alternativním morfu, příznakově přízvučném, cf. {neřekl bych mu toto} (≅ {viděl jsem ho}) :: {viděl jsem jeho}). Angličtina, kde je větná prosodie funkčně vytížena mnohem víc než v češtině, vyjadřuje – zvláště v beletrii – větný přízvuk v exponovaných místech kursívou, cf. {I shouldn't tell him that} :: {I shouldn't tell him *that*}.

² Nepříliš elegantní zápisy *let*, *let'* i *leť*, případně *hled*, *hled'* i *hleď* omluvíme jako výraz typografického omezení psacího stroje nebo počítačové tiskárny (při té příležitosti čtenáře prosím, aby právě z onoho důvodu omluvil, že mezi *t'*, *d'* a dalším písmenem zeje v mém tisku mezera větší než jinde uvnitř slova, cf. *let'te*, *hled'te*), pokud by se však ony navzájem různé zápisy vyskytovaly současně uvnitř jediného textu, pokládali bychom to za typografickou chybu.

Nakonec si uvědomme, že i mezera mezi grafémy coby hraniční signál dokáže rozlišit význam, cf. {Jiří mu vynadal} :: {Jiřímu vynadal}, {ze mě se radovat nebude} :: {země se radovat nebude}, zatímco příslušné fonématicko-prosodématické zápisy /#'jiřímu + 'vinadal#/ , /#'zemněse + 'radovat + 'nebude#/ jsou homonymní.

V pojetí FGP stojí grafématická rovina mimo posloupnost ostatních rovin, jež popisují větu v řadě funkcí a forem, tedy mimo posloupnost rovin ⟨tektogramatická → fenogramatická → morfématická → morfonologická → fonetická⟩, ke každé z nich – kromě fonetické – však nabízí formy pro vyjádření jistých jejích funkcí. Rozeberme si to.

4.1.2 Funkcí grafématického zápisu (v jistém jeho výseku) může být přímo zápis tektogramatický. Příkladem poslouží rozdíl přívlastku volného a těsného, či protiklad přívlastku několikanásobného a postupně rozvíjejícího, tedy případy odlišné determinační závislosti tektogramatické (TGR), jež jsou v syntaktické závislosti fenogramatické (FGR) vyjádřeny stejnými větnými členy. Zde funguje interpunkční znak čárka.

Zápisy {australský lidožravý krokodýl} :: {australský, lidožravý krokodýl} vyjadřují odlišení (bez čárky) a referenční ztotožnění (s čárkou) obou závislých jednotek, takže z determinace {australský, lidožravý krokodýl} vyplývá, že jiní krokodýli než lidožraví v Austrálii nežijí, zatímco determinace {australský lidožravý krokodýl} připouští i výskyt australských krokodýlů nelidožravých. Rozdílný determinační vztah se projevuje i ve větách o zápisech {Naši klienti, pojištění proti úpadku, dostanou v takovém případě kompensaci.} :: {Naši klienti pojištění proti úpadku dostanou v takovém případě kompensaci.}, kde z první (s čárkami, přívlastek volný) vyplývá, že kompensaci dostanou všichni klienti, protože coby «naši klienti» jsou automaticky pojištěni proti úpadku, kdežto z druhé (bez čárek, přívlastek těsný) plyne, že ji dostanou jenom ti, kdo se proti úpadku zvlášť pojistili.³

Až na TGR by rovněž bylo nutné umístit rozlišení pojmenovávacích jednotek podle «nomenklatury», souborů ozvláštěného pojmenování. Nomenklatura se projevuje výlučně grafématicky, protikladem iniciální majuskule a minuskule, cf. {Viděl hospodu na mýtince.} :: {Viděl hospodu na Mýtince.} :: {Viděl hospodu Na mýtince.} :: {Viděl Hospodu na mýtince.}.

4.1.3 Funkcí grafématického zápisu (v jistém jeho výseku) může být zápis fenogramatický, a to i takový, jakému neodpovídá žádné morfématické vyjádření. Tak syntaktická funkce “vedlejší věta” (scilicet větný člen s plně samostatnou vnitřní predikační strukturou) vyžaduje v češtině grafématickou formu s interpunkčním znakem “čárka” (odhlížíme od zvláštností koordinace), zatímco ve francouzštině je táž forma (čárka) podmíněna prosodématickou hranicí kóla, což třeba umožňuje rozlišovat u vedlejší věty přívlastkové přívlastek volný a těsný.⁴

³ Uvedené rozdíly v determinační závislosti tektogramatické nejsou postižitelné syntaktickou závislostí fenogramatickou, nejsou zachycovány ani morfématicky, mohou však být vyjádřeny na morfonologické rovině prosodématicky. Nicméně adekvátní popis zvukového vyjádření stále patří spíše k desiderátům větné fonologie a při dostatečně velkém přívlastku (měřeno počtem slabik) bývá těžko rozhodnout, zda intonační předěl funkčně odráží zvláštní determinační vztah nebo jen fyziologickou nutnost kóla. Na rozdíl od zvukového je grafématické vyjádření zřetelné a jednoznačné.

⁴ Čeština je nucena psát {Naši klienti, kteří jsou pojištěni proti úpadku, dostanou v takovém případě kompensaci.} vždy s čárkami, takže na rozdíl od participiální konstrukce nemůže volnost a těsnost přívlastku rozlišit.

Hezčí příklad zdánlivě nabízí dvojice spojeného a nespojeného zápisu {nebojácny člověk} (= odvážný) :: {ne bojácny člověk} (nýbrž obezřetný), nicméně zde jde nejen o rozdílné struktúry větněčlenské, ale též o rozdílné morfémy, ba dokonce o rozdílné morfy, které sice sestávají ze stejných fonémů, leč nesou rozdílné prosodémy. Syntaktický protiklad s grafématickou podobou {nahoru} :: {na horu} sice není na morfonologické rovině rozlišen prosodématicky, zato je rozlišen na rovině morfématické jako dále nemodifikovaný morfém příslovce vs. morfém lexikální jednotky “hora” s jistými morfémy gramatickými.⁵

Za fenogramatickou funkci grafématické formy lze jistě pokládat i vyjádření kongruence mezi větnými členy, pokud se děje pouze v psaném jazyce bez opory v jazyce mluveném, cf. {l'ami que j'ai rencontré} :: {les amis que j'ai rencontrés} ‘přítel, kterého jsem potkal’ :: ‘přátelé, které jsem potkal’, {spolužáci se jí vyhýbali} :: {spolužákyně se jí vyhýbaly};⁶ nicméně tento vztah budeme primárně popisovat na rovině morfématické.

4.1.4 Funkcí grafématického zápisu (v jistém jeho výseku) může být zápis morfématický, a to bez ohledu na morfy, které jediné zprostředkovávají jeho zvukovou realizaci. Tak česká lexikální jednotka “pes” ve spojení s gramatickým morfémem N.PL je vyjádřena grafématickou formou {psi}, kdežto ve spojení s gramatickým morfémem A.PL formou {psy}, přestože oba morfémové komplexy jsou fonématicky obslouženy stejným morfem /ps-i/. Podobně ve francouzštině se vyjadřuje gramatický morfém 3.PL IND.PRAES ACT ve spojení s lexikálním morfem libovolného slovesa (až na čtyři výjimky) formou grafématické «koncovky» {-ent}, přestože fonématickou formou téhož morfému je koncovka nulová.

Grafématická rovina tak dokáže v psaném jazyce odstraňovat homonymii, jež v jazyce mluveném vzniká při přechodu od morfémů k morfům, at' už jde o homonymii «čistě» lexikální, cf. čes. {bidlo} :: {bydlo}, fr. {signe} :: {cygne}, nebo gramaticky podmíněnou, cf. čes. {bít} :: {být}, {bil} :: {byl}, fr. {je crois} :: {je crois}, {je crus} :: {je crûs}.⁷

4.1.5 Zdaleka nejčastější funkcí grafématického zápisu je však zápis morfonologický. A zdaleka nejčastější pravopisné problémy pocházejí z toho, že grafématický zápis nehledí k fonotaktickému celku morfonologického slova, nýbrž rozkládá jej do dílčích morfů, z nichž některé zvyrazňuje na úkor ostatních, a to vše nejednotně.

Posloupnost fonotaktických slov /rus/ - /ruskī/ - /rušt'ī/ - /rušt'ina/ je v češtině zachycena ve shodě s fonologickou stavbou celku, aniž se stará o morfovou hranici

⁵ To vše jsou důsledky lexikálně-syntaktického předporozumění, jež vylučuje morfém *nahoře* z definičního oboru morfému *hora*, stejně jako vylučuje morfémy *doma* (kde?) a *domů* (kam?) z definičního oboru morfému *dům*. Kdybychom morfématický rozbor prováděli v jiných definičních oborech, opírajíce se o jiné lexikálně-syntaktické předporozumění, mohlo by grafématické rozlišení {nahoru} :: {na horu} být formou funkčního rozdílu čistě fenogramatického.

⁶ Psaný přísudek jistého druhu (s přičestím minulým) se ve francouzštině shoduje s předmětem a v češtině s podmětem takovým způsobem, jakým to vyslovovaný přísudek nečiní v češtině nikdy a ve francouzštině jen při jistých podobách přičestí, cf. {le travail que j'ai fait} = /...'fe/ :: {les études que j'ai faites} = /...'fet/.

⁷ Za «čistou» lexikální homonymii označují případy pojmenovávacích jednotek, jaké nelze odlišit ani v žádném z komplexů, jež «lexikální» morfém tvoří s «gramatickými». Na rozdíl od příkladu *bidlo* :: *bydlo*, v češtině izolovaného, lze totiž většinu tradičních českých homonym odlišit gramaticky, cf. *rys*, *vír* “masc.anim” :: *rys*, *vír* “masc.inanim”, *skot* “sg tantum” :: *Skot* “sg et pl”.

/rus-&-sk/, cf. {rus} – {ruský} – {ruští} – {ruština},⁸ zato posloupnost /francouz/ – /francouškī/ – /francoušt'ī/ – /francoušt'ina/ je zachycena tak, aby se vždy vyjádřil základový lexikální morf /francouz-/, na nějž se napojují morfy kmenotvorné, cf. {francouz} – {francouzský} – {francouzští} – {francouzština}, kdežto posloupnost /lotiš/ – /lotišskī/ – /lotiš't'ī/ – /lotiš't'ina/ vyčleňuje základový morf /lotiš-/ v prvních dvou odvozeninách, ne však v poslední, cf. {lotyš} – {lotyšský} – {lotyšští} – {lotyština}.

4.1.6 Těžko ale vymyslet jev, který by se dal přesvědčivě interpretovat jako grafématická forma funkce fonetické, a to nezávisle na její fonématické podobě.⁹ Přijímáme proto rozhodnutí dívat se na grafématickou rovinu jako na alternativu k fonetické.

4.1.7 Úhrnem můžeme prohlásit, že grafématická rovina vytváří alternativní podobu výrazového plánu jazykových znaků. Primárně se uplatňuje u znaků minimálních, čili morfémů (s plným vědomím jejich proměnlivosti, cf. 1.4), a právě k tomuto úkolu využívá svého základního instrumentária, grafémů. Sekundárně pak u znaků komplexních, najmě u vět, vyjadřuje některé rysy jejich syntaktického členění (jak z roviny fenogramatické, tak tektogramatické), k čemuž využívá svého druhotného instrumentária, interpunkce. Ta může, ale nemusí přihlížet k větne prosodii. Zcela marginální je potom ozvláštňení některých pojmenovávacích jednotek jako «nomenklaturních kádrů», k čemuž slouží počáteční majuskule. Grafématicky vyjádřená nomenklatura je jediný jev, jímž by psaný jazyk vůbec mohl specificky obohatit inventář jazykového významu. Nemusíme však pojmenovávací nomenklatury (není jediná, jde o mnoho malých a navzájem nezávislých soustav) nutně vykládat jako součást abstraktního jazykového systému. Osobně dávám přednost možnosti uchopit jednu každou nomenklaturu jako kulturně-sociální normu.

4.2 *Litevský pravopis*

Základním úkolem grafématické roviny je písemné vyjádření morfémů. Vyjadřování jiných vztahů, syntaktických i pojmenovávacích, jež jsou vlastní hlubším, funkčně vzdálenějším rovinám, se v písmu děje v míře mnohem menší. Ve funkční vazbě na morfém jsou grafémy alternativou k fonémům.¹⁰ Zvukový výstup morfému, morf, je jasně vymezený fonotaktický celek. Interpretujeme jej, opírajíce se o svou jazykovou zkušenost, aniž jej uvědoměle lingvisticky analyzujeme uvnitř explicitního systému. Grafématické vyjádření morfému je však s jistou analýzou neoddělitelně spjato. Sice též čteme a píšeme automatizovaně, leč zdaleka ne plně automaticky. Vědomá kontrola je stále přítomna: byli jsme vychováni, že se při psaní

⁸ Odhlížíme teď od české zásady psát příslušníky národa s počáteční majuskulí. Dodejme, že ruský pravopis na rozdíl od českého morfovou hranici /rus-&-sk/ vyznačuje, cf. {русский}.

⁹ Musíme odhlédnout od příznakového zápisu výslovnostních zvláštností či vad, což v psaném jazyce představuje odchylku od pravopisu, tedy od systémové grafématické podoby.

¹⁰ Pozorný čtenář teď jistě namítne: A co prosodémy? Patří ke kulturním danostem vývoje evropského písma, že funkční role prosodémů jsou v písmu zaznamenávány velmi nedostatečně. Litevskou situaci probereme v části 4.2.3.

myslí na věci, na něž při mluvení rozhodně nemyslíme (v češtině třeba na životnost podmětu nebo na pád zájmena *já*), a že napsané si po sobě přečteme, než vůbec vydáme z rukou.

Přestože grafémy – at' již samy nebo v kombinacích – jsou schopny postihnout fonématický inventář daného jazyka, grafématické vyjádření morfému se od fonématického liší. Rozdíl je v tom, že grafématické vyjádření někdy postihuje morf jako celek (sc. celek fonotaktický, jinak zvukový morf uchopit ani nemůžeme), někdy zase na úkor celku zvýrazňuje ne snad přímo část morfu, spíš jistý sématický výsek morfému, jemuž dává zvláštní podobu, jako by byl dílčím morfem. Souboru zásad, jež určují, kdy se morfem písemně zachycuje v celku, kdy po částech, a hlavně po jakých částech, říkáme PRAVOPIS.

4.2.1 Korespondenci litevských grafémat (grafémů) a fonémat (fonémů) jsme předvedli v částech 3.1.2 a 3.1.6 předchozí kapitoly. Celkově se vyznačuje velkou jednoznačností. Vzhledem k této korespondenci budeme též mluvit o grafémech «vokalických» a «konsonantických». Připomeňme hlavní rysy.

- Odhlédneme-li od palatální korelace, má každý konsonantický foném zvláštní grafématický protějšek. V domácích slovech pouze centrální /ʒ/ a periferní /ʒ/ jsou vyjádřeny spřežkami, po řadě {dž} a {dz}, v přejatých slovech se pak /x/ vyjadřuje spřežkou {ch}.¹¹
- Konsonantické grafémy vyjadřují nepříznakový nepalatální foném. Palatálnost se v písmu nevyznačuje, je-li příslušný foném palatalizován kontextově, tedy následující přední samohláskou nebo následujícím palatalizovaným konsonantem, a vyznačuje se grafématickou spřežkou {Ci}, kde C zastupuje libovolný grafém odlišný od {j}, včetně spřežek, v tom jediném případě, kdy palatální příznak může být funkční, tedy před zadní samohláskou, cf. 3.3.
- Krátké vokalické fonémy mají jediný grafématický protějšek, dlouhé krajní a středové (ne však nekrajní nestředové) mají po dvou protějšcích: /ī/ ~ {y}, {i}; /ū/ ~ {ū}, {u}; /ē/ ~ {e}, {e}; /ā/ ~ {a}, {a}. V grafématech {e}, {a} se setkávají dvě fonémata, a sice /ě/, /ē/, případně /ǎ/, /ā/.

Zásady litevského pravopisu se týkají především dvou okruhů, volby mezi alternativami vokalických grafémat a volby mezi grafématy pro znělé a neznělé souhlásky v konsonantických skupinách. Postižení palatální korelace nepředstavuje pravopisný problém.

Jedinou výjimkou je kolísání v analýze kořenových palatálních labiál. Týká se pouze tří kořenů, lexikálně však velmi produktivních, jež představíme v podobách {biaurùs} // {bjaurùs} 'ošklivý, hrozný', {piáuti} // {pjáuti} 'krájet, řezat, sekát' a {spiáuti} // {spjáuti} 'plivat'. Druhá z uvedených variant, ta s {j}, odpovídá soudobé pravopisné normě, první, s {i}, pak normě starší, a zároveň je analogická normě soudobé ve všech jiných případech, cf. {niaurùs} 'pochmurný', {liáuti} 'přestat', {griáuti} 'bořit, povalit'. Pravopisný spor, kdysi vášnivě prožívaný, vychází z rozdílných názorů na fonologickou analýzu fonetických skupin [b'iau] a [p'iau], totiž zda /b'au/, /p'au/ nebo /b'jau/, /p'jau/. Vzhledem k tomu, že litevský jazykový systém nemá

¹¹ Nikoliv digraf, ale grafématická posloupnost {d-ž} je v litevštině též možná a systém ji aktualizuje na morfových švech složenin, e.g. {júodžemis} ≡ /'juod=žém-is/ 'černozem', cf. *juodóji žémé* 'černá země', {puodžiedys} ≡ /puod=žie'd-is/ 'hrnčír', cf. *puodus žiedžia* 'hrnce (na hrnčírském kruhu) vytáčí'. Aktualizovanou grafématickou posloupnost {d-z} neznám, nicméně slovtvorná potence systému ji připouští, e.g. *{rudzuikis}, *{rudzuikena}, cf. *rudàsis zuikis* 'hnědý zajíc' (oproti bílému zajíci), *{medzylé} ← *mēdis* 'strom' & *zylé* 'sýkorka', cf. *mēdšarké* 't'uhýk' ≡ /'mēd=šark-é/ ← *mēdis* 'strom' & *šarkà* 'straka'. Vzhledem k okrajovosti fonému /c/ a k cizosti fonému /h/ by grafématickou posloupnost {c-h} bylo nutné do litevštiny importovat z jiného jazyka.

znaky postavené na protikladu /b'/ :: /b'j/ ani /p'/ :: /p'j/, je celý fonologicky motivovaný spor fonologicky irelevantní. Dodejme, že všude tam, kde existuje morfologická analogie, se palatální labiály píší {biau}, {piau}, cf. {lābas} 'dobrý, blahodárny' → {labiaū} 'raději, spíše' ~ {gēras} 'dobrý' → {geriaū} 'lépe', {lāpē} 'liška' → {lapiáuti} 'lovit lišky' ~ {žvērìs} 'divoké zvíře' → {žvēriáuti} 'lovit zvěř', cf. 3.4.7.

Drobný a fonologicky vzato zcela zbytečný pravopisný problém vytváří dvojí přístup k ná-slovnému [jiě_], jež se zapisuje s grafémem *j* ve slově {jiě} ≡ [jiē] 'oni' a v několika vlastních jménech, všude jinde pak s grafémem *i*, e.g. {iěšmas} ≡ [jiěšmas] 'rožen', cf. 3.4.7.

Klouzavé polohlásky [u], [i] na konci slabičného vrcholu, jejichž fonologický status jsme též rozebírali v 3.4.7, se zapisují důsledně {u}, {i}, leda by vznikly přehodnocením slabičné hranice po apokopě následující slabiky; v takovém případě se použije konsonantických grafémů výchozího slova, cf. {sudiēv} ≡ [su|diēū] < {sū diēvū} 'sbohem', {dangūj} ≡ [dan|guī] < {dangujē} 'v nebi'.

4.2.2 Dlouhý vokalismus v koncovkách se pravopisně opírá hlavně o grafémy «nosovkové», {i, u, e, a}.¹² Nejvýrazněji to vidíme v kategoriích A.SG a G.PL všech deklinací, v zakončených SG&PL.MASC agentivních participiích predikátových (cf. III/8.1), ale i jinde. Alternativních grafémů {y, ū, a, e} se používá mnohem méně, jen ve vybraných gramatických kategoriích vybraných deklinačních schémat a typů (cf. III/2,3): {ū} jedině v koncovce N.PL schématu **II**, cf. {narsūs sūnūs} ≡ {nařs-ūs sūn-ūs} 'stateční synové', k čemuž přidáme ještě nominativ izolovaného slova {jūs} ≡ {jūs} 'vy'; {y} ve schématu **III** v koncovkách N.PL, e.g. {patys žvērys} ≡ {pāt-ys žvēr-ys} 'samy šelmy', L.SG&PL, e.g. {kelyje, širdyse} ≡ {kel-yjē, šird-yšē} 'na cestě, v srdcích', a ještě u typu **I.b** v koncovkách V&N.SG, leč pouze za jistých prosodických podmínek, e.g. {arkly, arklys} ≡ {arkl-ỹ, arkl-ỹs} 'kůň'; {a} jedině ve tvarech D&L.SG MASC složeného adjektivního skloňování, cf. {jaunajam} ≡ {jaun-ájam} ≡ /jau'nájam/ et {jaunajame} ≡ {jaunājame} ≡ /jau'nājame/ 'mladý'; {e} se v roli /ē/ neuplatní vůbec, odhlédneme-li od nominativu izolovaného slova {mes} ≡ {mēs} 'my'.

Uvnitř kmene platí zásada, že «nosovkové» grafémy se píší tam, kde podle historicko-srovnávacích dokladů, či alespoň podle tradičních představ byla původně nosovka, nenosovkové pak tam, kde takové důvody nejsou. Celá oblast je však vystavena nemalé svévoli. Největší se projevuje ve slovesných kmenech IND.PRAES, jež prokazatelně nesou příznak kmenotvorného rozšíření *-n-*. Tam se nosovkových grafémů užívá pouze pro středové /ē/, /ā/, cf. {gvera} ≡ {gvēra} :: {gvero} ≡ {gvēro} 'rozviklal se', {bala} ≡ {bāla} :: {balo} ≡ {bālo} 'zbělel', zatímco krajní /ī/, /ū/ se píší {y}, {ū}, cf. {byra} ≡ {bȳra} :: {biro} ≡ {bīro} 'sypalo se', {kliūva} ≡ {kliūva} :: {kliuvo} ≡ {kliūvo} 'zavadil'.¹³

Na počátku slova charakterizuje nosovkový grafém předponu oproti vlastnímu kmeni, e.g. {iprastas} ≡ {ī-prastas} 'obvyklý' (cf. *pri-prastas* 'obyčejný', *pri-prātes* 'zvyklý') vs. {ypatingas} ≡ {ypatingas} 'zvláštní', {ypatus} ≡ {ypatūs} 'zvláštní, oddělený'; {savoka} ≡ {sā-voka} 'pojem' (cf. *su-vókia*, *nu-vókia* 'chápe, rozumí') vs. {savitas} ≡ {sāvitas} 'osobitý' (cf. *sāvas* 'svůj, vlastní').

¹² Název «nosový» či «nosovkový» je historický a nemá se zvukovou skutečností nic společného.

¹³ Zdá se, že v celé kmenotvorné opozici IND.PRAES :: IND.PRAET nejde o morfonologické proměny kmenotvorného *-n-*, spíš o jakékoliv rozrůznění dlouhých /ā/ a /ē/, jež se vyskytují v obou kmenech: v IND.PRAES jako pozůstatek po původních dvojhláskách *an* a *en*, v IND.PRAET v důsledku prodloužení pod přízvukem. Kmeny o krajních samohláskách, jež se pod přízvukem nedlouží, mají v IND.PRAET krátkou slabiku.

Distribuce nosovkových a nenosovkových grafémů je značně komplementární. Vyskytují se mezi nimi vůbec «fonologické» opozice? Funkčnost protikladů {a} :: {a}, stejně jako {e} :: {e} snadno dokážeme, sáhneme-li po korespondencích {a} ~ /ã/, {e} ~ /ě/, protože pak se můžeme opřít o gramatické koncovky, cf. I.SG {várna}, {gérve} :: {várna}, {gérve} A.SG 'vrána', 'jeřáb'. Zůstaneme-li nicméně při zobrazení dlouhých samohlásek, znám pro každý pár po jediném příkladu, sc. {grāžinti} ≡ {gražinti} :: {gražinti} ≡ {gražinti} ('zkrášlit' :: 'vrátit'), {tēsi} ≡ {tesī} :: {tēsi} ≡ {tēsi} ('dokáže, dodrží' :: 'pokračuješ v čem, prodlužuješ co'). Funkčnost protikladu {y} :: {i} dokládají uvnitř kmene nahodilé dvojice {žýsti} ≡ {žysti} :: {žīsti} ≡ {žīsti} ('rozkvétat' :: 'sát'), {lýsti} ≡ {lysti} :: {listi} ≡ {listi} ('hubnout' :: 'lézt') a systémově koncovky V.SG {arkl̃y} ≡ {arkly} :: {arkl̃i} ≡ {árkl̃i} A.SG 'kuň'. Funkčnost protikladu {ū} :: {u} prokázat nedovedu; nic ji však nevylučuje, a s ohledem na analogie budeme dvojici {ū}, {u} pokládat za grafémy potenciální.

4.2.3 V celé práci opakovaně – pro pozorného čtenáře časem jistě i nudně – zdůrazňujeme, že litevský morf je plně popsán teprve propojením fonémat a prosodémat. Alternativní grafématické vyjádření morfému odráží velmi pečlivě stránku fonématickou (s jakousi vlastní morfématickou interpretací), prosodématickou však zanedbává. Prostředky na to má, vyložili jsme je v části 3.2.3 předchozí kapitoly, leč neužívá jich.¹⁴

V předchozí části jsme grafématické zápisy uváděli vždy zdvojeně, nejprve bez prosodématických značek, pak s nimi. První podoba je standardní, druhá velmi příznaková. Prosodématická stránka všech grafématických slov textu se vyznačuje jedině v žánru jazykově didaktickém, nanejvýš při zvláštním zaměření na ortoepii, tedy v čítankách a v učebnicích litevského jazyka. Ze stejných důvodů ji vyznačujeme i v této práci (autor zároveň neustálým opakováním učí sám sebe). Prosodématická stránka osamoceneného slova se vyznačuje v textech žánru encyklopedického, kde se dbá na vyčerpávající informaci o jednotlivých heslech; týká se to slovníků (jak jazykových, tak obecně naučných) i monografií (nejrůznějšího žánru). Jinak se prosodémata vyznačují ad hoc, chce-li pisatel předejít nejistotě, v básni rytmičké, v próse – beletristické i naučné – významové.

Za příklad rytmičké motivace vezměme první polovinu prostřední strofy básně «U jezera v Drukšė» (Maironis: *Pavasario balsai*, Kaunas 1944⁸, p.70). Zní *Tekėjo mėnuo. Iš kalnų / Žiedai kvėpėjo jazminų, / Žavėdami jausmūs; 'Tu vyšels mėsis. Ze svahū / vonėly kvėty jazminu, / okouzlujice cit;'. Verše mají jambický spád, stopově jsou děleny 4 + 4 + 3. Pouze poslední slovo posledního verše zaznamenává přízvuk, jenž zdůrazňuje konec již po 3. stopě. Ve druhé půlce téže strofy není koncová 3. stopa vyznačena přízvukem, protože končí jednoslabičným slovem, jehož přízvucnost je jasně vidět již z grafické vydělenosti, cf. *Laivelis supa mus. 'A lod' nám objal chvit.'**

Za příklad významové motivace vezměme dvě pasáže z odborné monografie (Paulius Subačius: *Tekstologija. Teorijos ir praktikos gairės*, Vilnius 2001). Na str. 40 hned pod nadpisem *Kritinis leidimas* 'kritické vydání' čteme *Tai dokumentinių duomenų visuma bei teksto istorijos tyrimu grindžiamas leidimas, kartais dar vadina-mas istoriniu kritiniu leidimu. 'To je souhrnem historických dokladů a výzkumem minulosti textu podepřené vydání, jemuž se někdy říká i vydání historickokritické.'*

¹⁴ K fonologické neadekvátnosti dvojjediného značení přízvuku a intonace v litevštině jsem se vyjádřil v předchozí kapitole (cf. 3.2, zvláště pak 3.2.4). Uvědomme si, že bez prosodématických značek se zvýší funkční zatížení grafémat, o němž jsme psali v 4.2.2, cf. {gražinti} :: {gražinti}, {tesī} :: {tēsi}, {žīsti} :: {žysti}, {listi} :: {lysti}, {arkly} :: {arkl̃i}. Mnohé dvojice se dokonce stanou homonymní, cf. 'hodí' {mes} ≡ {mēs} :: {mēs} ≡ {mes} 'my'.

Přízvuk je vyznačen pouze u slova *visuma*. Zdůrazňuje, že jde o instrumentál a nikoliv nominatív (*visumà*), který by mohl vést na nežádoucí porozumění *‘To je souhrn historických dokladů a o výzkum minulosti textu opřené vydání,...’. Na straně 26 je 3. věta 1. odstavce rozdělena na dvě argumentační části výrazy *viena* ‘za prvé’ a *antra* ‘za druhé’. Oba výrazy jsou bez prosodemat nejednoznačné, cf. *viena* ‘za prvé’ vs. *vienà* ‘prvá’, *añtra* ‘za druhé’ vs. *antrà* ‘druhá’, leč autor po vyznačení přízvuku nesáhl, protože ze syntaktické stavby souvětí je jasné, který ze zmíněných výrazů je zapsán.

Čtenáře prosím, aby si uvědomil, že grafická podoba litevštiny, jakou potkává zde, tedy se soustavným vyznačováním přízvuku a intonace, je výjimečná a že v autentických textech se s ní neseťká. Zároveň ho prosím, ať se nezlobí, že následující část bude bez prosodematických značek: nechci jeho pozornost zahlcovat přes míru.

4.2.4 Pravopisné zásady pro uplatňování konsonantických grafémat vycházejí z představ o struktuře kmene. Připomeňme si obsah oddílu 3.6 předchozí kapitoly: výchozí kmen litevského slova je obecně jednoslabičný, oba konsonantické svahy mají pevnou strukturu o jistém maximálním počtu konsonantů a jistém jejich druhovém pořadí. Každé kmenotvorné rozšíření finálního úseku se této struktuře přizpůsobuje co do počtu i druhového složení. Kmenotvorná rozšíření úseku iniciálního podléhají zvláštnímu režimu.

Ve finálním úseku kmene probíhají tři morfonologické procesy: zjednodušování souhlásek ve shodě se schématem jejich druhové distribuce, vyrovnávání znělosti a vyrovnávání palatálnosti. Palatálnost není pravopisný problém a druhová distribuce fonémat se přímo odráží v druhové distribuci grafémat. Pravopisu se týká jedině vyrovnávání znělosti. Zásada zní zdůraznit spíš identitu kořene než zvukovou skutečnost komplexního kmene (s výjimkou dvou kmenotvorných rozšíření, jež mají pravopisnou přednost před identitou kmene). Odchytky od této zásady se pak zdůvodňují ztrátou motivovanosti.

- S ohledem na identitu kořene se píše {bėgti} \cong /bėkti/ < /bėg-&-ti/ ‘běžet’, cf. {bėgo} ‘běžel’, stejně jako {lėkdamas} \cong /lėgdamas/ < /lėk-&-dam-as/ ‘létaje’, cf. {lėkė} ‘létal’. Pokud kořenová finála předtím prošla druhovou úpravou, drží se jednotná podoba oné úpravy, i když druhotně podstupuje znělostní vyrovnávání. cf. {vedė} ‘vedl’ \cong /ved-ė/ \rightarrow /ved-&-ti/ > /vesti/ \cong {vesti} \rightarrow {vesdamas} \cong /vezdamas/ < /ves-&-dam-as/ ‘veda’, {metė} ‘házel’ \cong /met-ė/ \rightarrow /met-&-ti/ > /mesti/ \cong {mesti} \rightarrow {mesdamas} \cong /mezdamas/ < /mes-&-dam-as/ ‘házeje’. Více zde uvádět nemusíme. Produktivní odvozování patří do morfologie a na příslušných místech zmíníme kromě výstupu fonématického též výstup grafématický.
- Identita kmenotvorného rozšíření převáží u slovesných morfů -s- a -k-, jež značí futurum a imperatív: {megzti} ‘plést (svetr)’ \cong /meksti/ < /megz-&-ti/ \rightarrow /megz-&-s/ > /meks/ \cong {megs} ‘bude plést’ (grafématický zápis uchovává znělé g z kořene a přidává neznělé s za kmenotvorné rozšíření), {vežti} ‘vézt’ \cong /vešti/ < /vež-&-ti/ \rightarrow /vež-&-s/ > /veš/ \cong {veš} ‘poveze’ (grafématický zápis vyjadřuje neznělost, již přineslo kmenotvorné rozšíření, udržuje však tupou sykavku, jež byla v původním kmeni — a jež morfonologicky zůstává i po stažení dvou sykavek do jediné); {bėgti} \cong /bėkti/ < /bėg-&-ti/ ‘běžet’ \rightarrow /bėg-&-k/ > /bėk/ \cong {bėk} ‘běž’, leč {megzti} \cong /meksti/ < /megz-&-ti/ \rightarrow /megz-&-k/ > /meksk/ \cong {megzk} ‘plet’ (mezi g a k leží jiná souhláska).¹⁵

¹⁵ Neznělost kmenotvorného rozšíření vynikne v případech, kdy výsledný kmen přijímá samohlásko-

- Zato identita rozšíření *-st-*, jež vytváří příznakové kmeny přítomní, ustupuje identitě kořenové frikativy (sykavky), za níž se napojuje: {irzo} ‘rozčílil se’ ≡ /irzo/ → /irz-&-st-a/ > /irsta/ ≡ {irzta}, {grīžo} ‘vrátil se’ ≡ /grīžo/ → /grīž-&-st-a/ > /grīšta/ ≡ {grīžta}.

Iniciální úsek litevského kmene se do morfologických procesů zapojuje výjimečně. Zepředu jej může rozšířit pouze souhláska přinesená předponou při odvozování, či jiným kmenem při skládání. V obou případech – prefix i kompositum – vzniká MORFOVÝ ŠEV (fonologická jednotka VNITŘNÍ PŘEDĚL, cf. 3.0.3), jež brání tomu, aby se finální konsonantický úsek prvního morfu spojil s iniciálním úsekem druhého morfu do jediné řady podléhající morfonologickému vyrovnání. Vnitřní předěl může na fonetické rovině zaniknout, a tím způsobit dodatečné zjednodušení souhláskového shluku, v litevském pravopise je však důsledně zachován.¹⁶

Píše se {pùsseserė} ≡ /'pus=seser-ė/ vzdor fonetickému zjednodušení ['pus'es'er'ė] ‘sestřenice’, dosl. “polosestra”, stejně jako {užžėlti} ≡ /už='žel-ti/, ačkoliv je běžné [u'ž'el't'i] ‘zarůst’. Důsledné psaní zdvojených grafémů vyjadřuje fonologičnost vnitřního předělu, cf. {paritinti} ≡ /pa='rit-in-ti/ ≡ [pa'r'it'in't'i] :: [pa'r'.it'in't'i] ≡ /par='rit-in-ti/ ≡ {parritinti}, kde první výraz znamená ‘odvalit’ (něco o kus dál) a druhý ‘dovalit’ (něco až domů), přičemž fonologický rozdíl se foneticky projeví protikladem nepříznakového [r] a zdloženého [r.].

Na konci slova (před vnějším nebo koncovým předělem) může stát jediné souhláska neznělá a nepalatalizovaná. Pro pravopis je relevantní pouze znělost. Souhlásky, jež se na konci slov vyskytují soustavně, tedy v kmenech slov neohebných a v zakončeních slov ohebných, jsou vesměs znělé nepárové, cf. {dár} ‘ještě’, {tegùl} ‘at’, nebo párové neznělé, cf. {dirbs} ≡ /'dirb-s/ > ['d'irps] ‘bude pracovat’, {dirbk} ≡ /'dirb-k/ > ['d'irpk] ‘pracuj’, takže grafématický zápis jen reprodukuje podobu fonématickou. Znělá souhláska se do koncové pozice dostane výlučně apokopou, tedy odstraněním následující samohlásky, ba leckdy i celé slabiky jiného slova, najmě ohebného. Apokopa není produktivní vztah morfologické derivace (později proti ní vyčleníme morfologicky produktivní krácení pod názvem tronkace, jež rozhojňuje inventář alomorfů), leč zakládá vztah «etymologický», totiž povědomí o souvislosti. Na rozdíl od morfologického vztahu se etymologický vztah neopírá o žádnou explicitní derivační cestu; taková vůbec nemusí existovat, a pokud se nějaká předloží, sotva je jednoznačná. Pro pravopis má však etymologický vztah zásadní význam.

Píšeme {bemàž} ‘téměř, skoro, málem’, protože uznáváme etymologický vztah s predikativem *màža* “(je) málo”, adverbium *mažai* ‘málo’ i adjektivem *màžas* ‘malý’, aniž zkoumáme, zda v pozadí {bemàž} je právě derivační cesta přes predikativní výraz *be màža kō* “je (toho) málo, co schází”, či jiná. Píšeme {daugmàž} a synonymně {maždaūg} ‘víceméně’, odvolávající se dále na vágní etymologický vztah k *daugūs* ‘hojný’, případně *daugiaū* ‘více’, aniž potřebujeme vědět, zda výrazy *maždaūg* a *daugmàž* «ve skutečnosti» vznikly z příslušných adverbíí, predikativů nebo adjektiv. Píšeme {lig} ‘dokud’, protože onen výraz koexistuje se synonymním {ligi}, takže etymologickou znělost *g* zdůvodníme apokopou, leč píšeme {tik} ‘pouze’, protože nemáme žádné */tig-/ , s nímž bychom tento výraz mohli etymologicky spojit.

vou koncovku, takže se ocitá v postavení kontextově nepodmíněném, cf. {megsiu} ≡ /meks-iu/ ‘budu plést’, {veši} ≡ /veš-i/ ‘povezeš’, {bėk-ite} ≡ /bėkite/ ‘běžte’.

¹⁶ Připomeňme si, co jsme vykládali o genesi afrikát (polosykavek) v části 3.3.3 předchozí kapitoly (shrnutí bodů A+B, bod C).

Litevská lituanistika cítí potřebu vysvětlovat všechny odchylky od pravopisné zásady, že při znělostní spodobě převažuje konsonantismus výchozího kmene, běžně ztotožňovaného s kořenem, ztrátou morfologické motivovanosti. Tuto potřebu nemusíme sdílet: nejsme rodilí mluvčí, kteří litevsky přirozeně hovoří a jsou konfrontováni se «schválnostmi» psaného jazyka; přistupujeme k litevštině jako k cizímu jazyku, jehož výrazy se učíme dvojmo, fonématicky a grafématicky. Dovolím si dokonce prohlásit, že potřeba omlouvat grafematiku ztrátou motivace naopak svědčí o tom, že povědomí motivace zůstává, či že si je lituanisté možná dodatečně vytvářejí.

Etymologická motivace se hledá především tam, kde lze důvodně tušit jistou vágní sémantickou jednotu kořene. Pravopisné příručky (LKRS §18) i výklady vývoje jazyka (Zinkevičius VI:188) zmiňují příklady jako {áukštas} vs. {áugštas} ‘vysoký’, {slúoksnis} vs. {slúogsnis} ‘vrstva’, kde první grafika – s {k} – odpovídá nyní platnému pravopisu i vždy platnému fonématickému znění, kdežto druhá – s {g} – opakovaně vznášeným požadavkům etymologickým, jež spojují séma “vysoký” s definičním oborem morfému *áuga* ‘roste’ na základě významových rysů “vzrostlý”, “urostlý” (pro což má litevština zvláštní slova *augùs*, *augótas*, jejichž existence jen podporuje tušení kořenové jednoty) a séma “vrstva” s oborem morfémů *slúogas* ‘materiál k zatížení’, *sluogúoti* ‘přikrýt vrstvou (kamení, zeminy), a tak zatížit’ (opět nějak tušíme kořenovou jednotu).

4.2.5 Dosud jsme se zabývali pravopisnými jevy uvnitř slova. Opírali jsme se o slovo morfématicky vymezené jako o funkci, k níž grafématická rovina dodává formu, a zdůrazňovali, že grafématická forma nereprodukuje fonotaktický celek formy fonématicko-prosodématické, nýbrž vyděluje menší úseky, jež interpretuje jako dílčí formy zvýrazňující jisté sématické výseky morfématické funkce. Oněmi výseky byly kmen, kmenotvorná přípona, předpona, koncovka. Podívejme se nyní na litevské pravopisné jevy, jež přesahují rozměr morfématického slova, či je alespoň problematizují.

Nejprve dodejme dvě věci ke vztahu kmene a koncovky. Především mnohé koncovky se ve zvuku redukují. Redukce je tak běžná, že ji nepokládáme za (vedlejší) fonetické formy jediné fonématické funkce, nýbrž za fonématické alomorfy gramatických morfémů. V písmu se redukce nijak zvlášť nevyznačuje, zvláště pak ne znaménkem apostrof, jež v jiných jazycích slouží právě k vyznačování redukce, obecně jakékoliv části slova, v češtině nepovinně, cf. *kdy's mu to řek'?*, ve francouzštině povinně, cf. *c'est qu'il m'a dit d'attendre* ‘vždyt’ mi říkal, at’ počkám’. Litevština píše {gyvėnat} ≡ /gī'vėnat/ jako redukovanou variantu ke {gyvėnate} ≡ /gī'vėnate/ ‘žijete, bydlíte’, {Lietuvõj} ≡ /lietu'voj/ ≡ [l'ietu'voj] vedle {Lietuvojė} ‘na Litvě’.¹⁷

Přesto litevština apostrof má a používá. Odděluje jím koncovku od kmene, jež zapisuje podle pravopisných zásad jiného jazyka. Jde především o vlastní jména. I ta jsou substantívy, skloňují se a podléhají paradigmatickému zařazení. Musí tedy mít koncovku, cf. *Cha-teaubriand'as* (N.SG). Apostrof nevyznačuje začátek koncovkového morfu, nýbrž konec jmé-

¹⁷ Chtěl bych zdůraznit, že v litevštině – na rozdíl právě od češtiny – není «neslušné» redukované tvary psát. Čeština jimi běžně mluví, leč stydí se je zapisovat: uznáváme redukci poetickou, cf. *zář, kol, neb*, vyhýbáme se však redukci nepříznakové jako *ponesem, uříz*, leda by šlo o citát z básně, cf. „*My na rakev je donesem.*“ / „*My drobné svíce ponese.*“ nebo *Uříz z vrby větve na kolíček, / co způsobí, o tom pan Červíček / nic se nenadál.*

na zapsaného podle zásad cizího jazyka. Část onoho výrazu přitom může být interpretována už jako koncovka. Jméno *Goethe* je zařazeno k *é*-deklinaci a jeho poslední samohláska se hodnotí jako nominativní koncovka, přičemž na německé *-e* se pohlíží jako na litevské paradigmatické *-ė*, cf. *kat-ė* (N.SG) ‘kočka’. Při skloňování vznikají grafické tvary *Goethe's* (G.SG), cf. *kat-ės*, *Goethe'i* (D.SG), cf. *kat-ei*, *Goethe'je* (L.SG), cf. *kat-ėje*, kde apostrof stojí vždy uprostřed koncovky.

Rozsáhlou kapitolu litevského pravopisu tvoří otázky spojeného a rozděleného psaní morfématických skupin. Rozdíl je významotvorný, cf. *{tai negeras pavyzdys}* ‘to je špatný příklad’ :: *{tai ne geras pavyzdys}* ‘to není dobrý příklad’ (první příklad je vyložene zavádějící či odstrašující, kdežto druhý pouze nešikovně zvolený), přičemž oddělené psaní vyjadřuje dva fonotaktické celky a spojené jeden, sc. *{tai negėras pavyzdys}* :: *{tai nė gėras pavyzdys}*; podobně *{savo dienās pralėido pusiáu gulomis}* :: *{savo dienās pralėido pusiáugulomis}*, kde jde o rozdíl, zda dotyčný trávil své dny napůl vleže (půl dne prospal a půl dne prohýřil) nebo vpololeže (protože mu zdravotní stav jinou polohu těla ani nedovoloval). V obou příkladech spojené a rozdělené psaní jasně postihuje různé syntaktické vztahy, cf. III/5.1.6.

Ne funkčním, někdy přímo nefunkčně samoučelným litevským pravopisným problémem je spojené a rozdělené psaní morfématických komplexů, jež tvoří jeden syntaktický celek: příklonka *gi* se spíše spojeně s příslovcem jednoslabičným, leč odděleně od příslovce dvouslabičného, cf. *jaugi* ‘jestlipak už’ vs. *tuojau gi* ‘jestlipak hned’ (a odděleně od adjektiv jak dvouslabičných, tak jednoslabičných, cf. *koks gi* ‘jakýpak’, *mažas gi* ‘vždyt’ malý’); komplex *viskas* ‘všechno’ se píše dohromady, komplex *daug kas* ‘leccos’ odděleně, ačkoliv oba komplexy tvoří jediný fonotaktický celek, vždy s přízvukem na první slabice, a skloňují se podle téhož paradigmatického typu. Tuto oblast litevské jazykové skutečnosti nebudeme vykládat pod hlavičkou pravopisu, nýbrž v příslušných oblastech gramatických. O komplexech «zájmenných», tedy substantivních a adjektivních pojednáváme v 6. kapitole III. knihy tohoto svazku, o komplexech adverbálních pak ve svazku navazujícím.

S protikladem spojeného a rozděleného psaní souvisí v litevštině užívání spojovníku, lit. *brūkšnėlis*. Protikladem ke spojovníku je spojka. Spojovník vyjadřuje takovou koordinaci větých členů, jež se interpretuje jako případ referenční totožnosti či vedlejší predikace, cf. *kavinė-skaitykla* ‘kavárna-čítárna’ (jediné zařízení) vs. *kavinė ir skaitykla* ‘kavárna a čítárna’ (dvě zařízení). Zvláště široké pole uplatnění má spojovník u adjektiv, jež se v litevštině – na rozdíl do češtiny – nekoordinují pomocí adverbálních tvarů. Potom stojí spojovník v protikladu jak ke spojce, tak k juxtapozici, cf. *leksikaliniai ir semantiniai klausimai* ‘otázky lexikální a sémantické’ (jedny otázky se týkají lexika, druhé sémantiky) vs. *leksikaliniai-semantiniai klausimai* ‘otázky lexikálně-sémantické’ (otázky se týkají zároveň lexika a sémantiky) vs. *leksikaliniai semantiniai klausimai* ‘otázky lexikálněsémantické’ (týkají se lexikální sémantiky, nikoliv tedy sémantiky gramatické).¹⁸

¹⁸ Proto jsem též v oddíle 4.2.3 překládal rozebíraný litevský příklad *kritinis leidimas... kartois dar vadinamas istoriniu kritiniu leidimu* jako ‘kritické vydání... někdy též zvané historickokritické’. Nejde o koordinaci dvou postupů, historického a kritického, což by vedlo podle míry ztotožnění na vydání historické a kritické, lit. *istorinis bei kritinis leidimas*, nebo historicko-kritické, lit. *istorinis-kritinis leidimas*, nýbrž o upřesnění, že použitá kritika je historická, nikoliv estetická či morální, takže výsledkem je vydání historicky kritické, čili historickokritické.

Již jsme konstatovali (2.2.2), že litevština nemá příklonky, jež by se na český způsob «volně» pohybovaly po větě, tedy připojovaly k větnému členu kteréhokoliv druhu v závislosti pouze na jeho postavení ve větě. Produktivní příklonky se vážou na slovesný tvar. Litevské pravopisné příručky (LKRS §32) se rozepisují o samohláskové kontrakci, k níž dochází u sloves začínajících na samohlásku. Jde nicméně o záležitost morfonologickou, pravopisem pouze reprodukovanou, cf. {něsti} ≡ /'nēsti/ < /ne-&'ēsti/ 'neexistuje', {nèrà} ≡ /nè'ra/ < /ne-&'ī'ra/ 'není'.

Poznamenejme nakonec, že litevština nemá morfématickou kongruenci mezi větnými členy, jež by se vyjadřovala čistě grafématicky, jak to známe z české shody préteritního přísudku s plurálovým podmětem.

4.2.6 Závěrem upozorníme na zvláštnosti litevského abecedního pořadí, což je jistý inventarizační klíč k psanému jazyku. Digraf {ch} je řazen jako znaková posloupnost {c}-{h}, takže heslo *chāmas* najdeme ve slovníku pod písmenem C. Digrafy {dz} a {dž} jsou řazen jako posloupnosti {d}-{z} a {d}-{ž}, takže stojí na samém konci písmene D. Souhláskové grafémy s diakritickým odlišením – {ž}, {š}, {č} – jsou řazen jako samostatné jednotky za grafémy bez diakritiky a zakládají samostatné slovníkové oddíly. K samohláskovým grafémům se však přistupuje jinak. Na trojici {u, ū, ū̄}, {i, i, y}, {e, e, è} a na dvojici {a, a} se pohlíží jako na nahodile proměnlivé projevy téže jednotky. Pro Čecha, který jinak běžně ztotožňuje {a} s {á}, {e} s {é} i s {ě}, {u} s {ú} i s {ů}, je zvláště zrádné ztotožnění {i} s {y}, v důsledku čehož se heslo *tylūs* 'mlčenlivý' v litevském slovníku nachází hned za heslem *ūltas* 'most'. Přistoupíme-li na princip abecedního ztotožnění grafémů pro dlouhé a krátké samohlásky, udiví nás jeho nedůslednost. Proč není též trojice {a, a, o}, analogická ke trojici {e, e, è}? Hesla *vėžinti* 'vozit' a *vėžti* 'vézt' jsou v litevském slovníku nejbližší sousedé, hesla *vagis* 'zloděj' a *vōgti* 'krást' nejsou. Dvojhlasky jsou abecedně chápány jako posloupnost dvou samostatných grafémů.